

Новини наукового життя

Унікальне видання з актуальної тематики

Вагомим чинником змін у суспільній свідомості частини Українського народу стали події Революції Гідності у листопаді 2013-лютому 2014 років, вбивства громадян України різних національностей під час її проведення, анексія території Автономної Республіки Крим і м. Севастополя у лютому-березні 2014 року Російською Федерацією, порушення конституційних прав українців і євреїв на тимчасово окупованій території. Усвідомлення громадянами потенційних загроз національній безпеці створило політико-правові передумови для закономірного відновлення демократичного політичного режиму Української держави, цивілізаційного вектору державотворення, розпочатого Українською революцією 1917-1921 років.

Її головний підсумок – проголошення УНР, нового суб'єкта тогочасного міжнародного права, та збройна агресія проти УНР з боку більшовицької влади Радянської Росії. Політичний наслідок цього – втрата державного суверенітету УНР, вбивство одного з її очільників – С. Петлюри 25 травня 1926 року в м. Парижі. Виправдання та звеличення вбивці – єврея за національністю – започаткувало історичний міф про масовий український антисемітизм, який продовжено і в XXI столітті, за умов інформаційної війни, що стала складовою гібридної війни з боку Російської Федерації.

Українськими та іноземними вченими опубліковано чимало праць з цієї проблематики. Однак видання, яке рецензується, суттєво відрізняється від попередніх наукових здобутків, воно є за багатьма характеристиками унікальним. Упорядники систематизували документи та матеріали з метою неупереджено висвітлити не лише Паризький процес, а комплексно характеризувати українсько-єврейські правовідносини у загальному контексті реалізації ст. 11 Конституції України, законів України від 9 квітня 2015 року «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборони пропаганди їхньої символіки» і «Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у XX столітті».

Таке наукове бачення до підготовки видання, обґрунтоване на сторінках передмови, було б неможливе без належного методологічного інструментарію. Використавши хронологічний і порівняльний методи дослідження, тематично об'єднавши джерела різного періоду, у тому числі переклавши їх з французької, польської, англійської, єврейської мови, упорядники аргументовано вказали на складність подолання наслідків комуністичної ідеології у процесі відновлення національної пам'яті Українського народу.

Збірник документів і матеріалів презентує розлогу інформацію, що унеможливує їх детальний аналіз у рамках рецензії. Однак вагомість об'єкта дослідження – широкий спектр українсько-єврейських взаємин 1917-2017 років – диктує доцільність ознайомити читачів із загальним змістом книги.

Рецензія на кн.: Паризький процес: причини, наслідки, реалії, перспективи. Документи та матеріали (1917 – 2017 рр.); у 4 ч. / Упоряд.: Л. Рябошапка, О. Кучерук, В. Яремчук, О. Ярмиш; За ред. Л. Рябошапка, О. Ярмиша. – Львів: Простір-М, 2018. – 2 374 с.

Насамперед не викликає зауваг структурний поділ збірника на чотири частини, кожна з яких певною мірою може слугувати тематичним путівником. Так, публікаціями Т. Шевченка, М. Драгоманова, С. Єфремова, А. Марголіна, С. Дубнова, М. Грушевського, Ф. Сілінічного акцентовано увагу на історичному і теоретичному вимірах українсько-єврейських відносин до Першої світової війни (ч. 1, с. 31-40, 46-48).

Реалізація цих програмних політичних положень після проголошення УЦР, УНР і РРФСР представлена у збірнику принципово відмінним конституційним законодавством. Приміром, УЦР за участі єврейських політичних партій ухвалила 9 січня 1918 року Закон «Про національно-персональну автономію», котрий став складовою Конституції УНР – розділ «Про Національні Союзи» (ч. 1, с. 84-87, 116). Текст закону наведено у збірнику українською та єврейською мовами. Він не мав правового аналогу в Європі, був помітною віхою українського парламентаризму, значно випередив міжнародно-правові документи ООН і Ради Європи, ухвалені у цій сфері на початку 1990-х років.

Упорядниками достатньо відтворено й інше конституційне законодавство періоду діяльності УЦР, гетьманату П. Скоропадського, Директорії УНР, яке передбачало реалізацію прав єврейської національної меншості: про створення Єврейської Національної Ради при єврейському відділі Генерального Секретаріату, ухвалення законів (проектів) «Про Єврейські Громадські Ради», «Про Єврейські Національні Установчі Збори і Тимчасові Єврейські Національні Збори», «О Єврейським Громадським Самоуправлінню» тощо (ч. 1, с. 64, 76, 98, 194, 196).

Хід історичного розвитку Української революції зумовив проголошення 1 листопада 1918 року ЗУНР. Тому цілком логічно, що у збірнику подано документи та матеріали цього періоду української державності. Незважаючи на польсько-українську війну, ЗУНР докладала всіх можливих зусиль для забезпечення конституційних прав і свобод єврейської національної меншості. Їй були гарантовані права у мовній та освітній сферах, виборчій системі, діяльності Збройних Сил, судових і правоохоронних органів, друкованих засобів масової інформації та ін. (ч. 1, с. 150, 151, 155, 174). І. Вальдмана призначили Уповноваженим у справах єврейської національної меншості Східної Галичини. Він був серед тих небагатьох єврейських політичних і військових діячів – А. Марголіна, М. Зільберфарба, С. Гольдельмана, В. Лацького, А. Ревуцького, С. Ляйнберга, які не залишилися осторонь революційних подій і за своїми духовними, інтелектуальними, професійними здібностями сприяли реалізації ідей Української революції, а це відповідало спільним національним інтересам.

Продовжуючи характеристику збірника, треба зазначити, що упорядники не ідеалізують період 1917 – 1921 років. У збірнику, з одного боку, наведено факти про існування протиріч між проголошеними правами єврейської національної меншості та їх забезпеченням, з іншого, – з'ясовано причини такого стану справ у контексті політичної та управлінської неспроможності української влади і військових дій на українській території (ч. 1, с. 241-248).

Поразка Української революції 1917 – 1921 років призвела, по-перше, до репрезентації суверенності УНР у діяльності еміграційних структур – Державного центру УНР і його складових: Ради Республіки, Української Національної Ради (передпарламентів), Президента, Віце-президента, Уряду. По-друге – до тривалого та безпрецедентного політичного, економічного, соціального комуністичного експерименту. У результаті – нищівна критика, політичні репресії українського та єврейського «буржуазного націоналізму», зростання антисемітизму в різних сферах суспільних відносин, пропаганда «справедливої» національної політики.

Таким є напрям документів і матеріалів наступних історичних періодів. Вже 1920 року в УСРР опубліковано видання про С. Петлюру як «національного зрадника», адміністративне та кримінальне переслідування сіоністів і єврейського духовенства співіснувало з політичним контролем над діяльністю єврейських громадських організацій тощо (ч. 1, с. 283, 325, 328).

Натомість серед політичної еміграції домінувала ідея про швидке повернення на українську територію та участі єврейської демократії у відновленні діяльності законних органів державної влади і місцевого самоврядування УНР. Так, Рада Республіки підтвердила право національно-персональної автономії для євреїв, ухвалила законопроект про асигнування у розпорядження Міністра з єврейських справ 30 млн. крб. допомоги біженцям, хворим, дітям, а виступи єврейських депутатів Б. Айзенберга, Б. Ентеліса, тексти Бюлетенів Єврейського Пресового Бюро на Україні, підписання М. Славінським і В. Жаботинським Карлсбадського договору 1921 року свідчили про усвідомлення необхідності подолання антисемітського образу Українського народу (ч. 1, с. 291, 292, 296, 301-305).

Загальновідомо, що діяльність політичної еміграції, С.Петлюри, його здатність аналізувати внутрішню і зовнішню політику, налагоджувати дипломатичні відносини з Францією, Великобританією, Польщею, Румунією, планувати військову модернізацію з метою майбутнього відстоювання українських інтересів перебували під постійним спостереженням зовнішньої розвідки СРСР. Тож версія про її співучасть в організації вбивства С. Петлюри є достатньо вірогідною.

Відтак чільне місце у збірнику займає перебіг Паризького процесу: досудове розслідування кримінальної справи(загальна характеристика ґрунтовно викладена у статті О. Кучерука), створення та діяльність Міжорганізаційного Комітету для вшанування та оборони пам'яті С.Петлюри, участь польського адвоката єврейського походження Ч. Познанського, коментарі у пресі, судовий розгляд 18-26 жовтня 1927 року. Визначальним етапом Паризького процесу були судові дебати, під час яких прокурор П. Рейно, адвокати Ц. Кампінчі, А. Вільм, А. Торес переконували Суд Присяжних в обґрунтованості правової позиції обвинувачення та захисту (ч. 2, с. 11, 62, 309, 427-460). Підкреслимо, що зміст книги збагачено документом, який вперше опубліковано в Україні, – текстом Постанови Суду Присяжних Округу Сена м. Парижа про визнання підсудного невинним у вбивстві С. Петлюри та відшкодування матеріальної шкоди (ч. 2, с. 472).

Відмітимо, що згаданий тематичний підхід до систематизації збірнику зумовив опублікування дотичних документів і матеріалів, які згодом тлумачили події Паризького процесу. Варто виокремити й лист Л. Рябошапка до Міністерства юстиції України від 14 лютого 2017 року про можливість перегляду результату Паризького процесу – вперше це питання порушено у практичній площині (ч. 2, с. 615, 617).

Негативно оцінюючи Паризький процес у правовому, політичному, міжнародному аспектах, упорядники звертають особливу увагу на політико-юридичне значення Нюрнберзького процесу. Він став визначальним орієнтиром у справі викорінення нацизму, переслідування та покарання нацистських військових злочинців. Статут Міжнародного Військового Трибуналу та принципи, покладені в основу вироку, є діючим міжнародним правом. Приміром, 26 листопада 1968 року ГА ООН ухвалила Конвенцію «Про незастосування терміну давності до військових злочинів і злочинів проти людства».

Під цим кутом зору збічник містить документи та матеріали, в яких відображено сучасну міжнародно-правову оцінку Голокосту – резолюції ГА ООН від 1 листопада 2005 року «Пам'ять про Голокост» та від 26 січня 2007 року «Заперечення Голокосту» (ч. 4, с. 271, 350), вказано на необхідність вивчення трагедій Голодомору та Голокосту на засадах рівноправності, спростовано радянську пропаганду про масову участь українців у вчиненні військових злочинів проти євреїв.

Зокрема, стаття С. Кота аналізує діяльність Комісії судді Ж. Дешена в Канаді у 1985-1987 роках, яка не підтвердила участі дивізії СС «Галичина» (1-ої Дивізії Української Національної Армії) у військових злочинах проти євреїв (ч. 3, с. 187). Інший приклад – матеріали ГДА СБУ, оприлюднені 2008 року. Вони розкривають механізм фальшування доказів, розроблений КДБ СРСР-УРСР у 1959-1960 роках (кримінальна справа Т. Оберлендера) з метою обвинувачення українських військових батальйону «Нахтігаль» у Голокості (ч. 4, с. 9, 140).

Прикметна особливість збірника - документи та матеріали про вагомий внесок УГКЦ у порятунок євреїв під час Голокосту (Андрея та Климентія Шептицьких, О. Ковча), священиків інших конфесій (О. Глаголев), різних за соціальним статусом українців (нотаріусів, поліцейських, бургомістрів та ін.), які були репресовані нацистським окупаційним режимом з приводу їх участі у цих заходах (ч. 3, с. 173, 225).

Характеризуючи політичну позицію ОУН-Б щодо євреїв, упорядники використали спогади Я. Стецька, де він писав про жорстке ставлення лише до єврейських комуністів і енкаведистів, які «діяли в інтересі російського імперіялізму» (ч.3, с. 166). Помітне місце у збірнику відведено документам і матеріалам про ідеологічну переорієнтацію українського націоналізму з цього питання, а також участь євреїв у діяльності УПА.

Збірник ретельно розглядає українсько-єврейські взаємини після Другої світової війни. У першу чергу, йдеться про встановлення та розірвання дипломатичних відносин між СРСР і Державою Ізраїль (1948 і 1967 роки), участь представників УРСР у цьому політико-дипломатичному процесі (ч. 3, с. 270, 271, 338). Достатньо показово, що у збірнику є матеріали про прагнення відновити українсько-єврейський діалог за кордоном. Приміром, це статті, доповіді М. Добрянського, М. Яворівського, В. Голубничого, В. Вериги, М. Френкіна, С. Гольдельмана (ч. 3, с. 314, 316, 318, 321, 417), дискусійні публікації (ч. 3, с. 356, 415), рецензія на книгу С. Гольдельмана «Жидівська Національна Автономія на Україні. 1917-1920» (ч. 3, с. 331), інформація про діяльність Товариства єврейсько-українських зв'язків у Державі Ізраїль (ч. 3, с. 405, 426), Товариства українсько-єврейських зв'язків у США на чолі з Я. Сусленським і М. Стахівим (ч. 3, с. 405, 426, ч. 4, с. 134).

Пошук шляхів співпраці з єврейськими інституціями здійснювала й УНРада. Вона розробляла різні заходи: заснування спільної наукової комісії для дослідження українсько-єврейських взаємин, упорядкування контактів між політичними діячами і журналістами обох національностей, опублікування відповідних англomовних книг, статей. У збірнику, зокрема, є тексти Декларацій УНРади 1954 і 1957 років, котрі висловлювали готовність Українського народу «допомогти єврейській людині виправити ті шкоди, яких вона зазнала під окупаційними режимами», відображали ставлення до радянського антисемітизму як такого, що компрометує «Український народ перед громадською думкою світу», вшановувалась пам'ять євреїв – жертв комуністичної і нацистської систем, «злочинів, що їх найпотворнішим символом став злочин у Бабиному Яру» (ч. 3, с. 293, ч. 4, с. 711).

Аналогічні дії мали місце між учасниками українського і єврейського дисидентського руху. Наприклад, витяг із праці І. Геля «Грані культури», опублікований у збірнику, це – ще один доказ усвідомлення необхідності українсько-єврейського політичного союзу у боротьбі проти радянської влади та наміру забезпечити конституційні права єврейської національної меншості після створення Української держави (ч. 4, с. 717).

Протилежно діяли органи державної влади УРСР. Так, у збірнику є інформація про політичні репресії учасників українського та єврейського дисидентського руху – кримінальні справи Ю. Вудки, М. Хейфеца, Н. Щаранського та ін. (ч. 3, с. 354, 369, 371, 381). Водночас КПУ, будучи ядром політичної системи радянського суспільства, зобов'язувала державний апарат оцінювати суспільні явища з позицій марксизму-ленізму, формування єдиного радянського народу, проводити постійну критику петлюрівського та бандерівського терору як проявів політичного екстремізму (ч. 3, с. 445, 461).

Методи КПУ, спрямовані на дискредитацію українського та єврейського дисидентського руху, не зупинили процес демократизації міжнародних відносин наприкінці 1980-х років. Приміром, у збірнику розглянута діяльність Народного Руху України за перебудову, Ради Національностей, в якій брали участь українці та євреї (ч. 3, с. 451, 454, 465, 467). Не менш значуща подія – проведення Міжнародної наукової конференції «Про українсько-єврейські відносини» у м. Києві 7-9 червня 1991 року. У збірнику наведено виступи (тези) їх учасників – І. Дзюби, Я. Дашкевича, Л. Плюща, Л. Фінберга та ін. (ч. 3, с. 475-485). Матеріали конференції стали основою для подальшого

теоретичного та практичного опрацювання цієї тематики у новітніх політичних реаліях державного будівництва.

Вони були пов'язані з ухваленням Декларації про державний суверенітет України 16 липня 1990 року, проголошенням незалежності України 24 серпня 1991 року, входженням України до Ради Європи, прийняттям Конституції України 28 червня 1996 року. Однак повернення Української держави до європейської моделі політичних, правових, етнонаціональних відносин, як показано у попередніх частинах збірника, відбувалося в пострадянському суспільстві, створеному на пропаганді теорії класової боротьби, диктатури пролетаріату та розвинутого соціалізму.

Комуністичне виховання декількох поколінь радянських громадян, ідеологічна діяльність КПУ з метою розповсюдження дезінформації про українсько-єврейські взаємини ускладнювали здатність українців і євреїв змінити радянський світогляд, здійснити декомунізацію суспільних відносин не лише на рівні риторики.

Отже, перехід до сучасної державної політики відновлення національної пам'яті Українського народу та етнонаціональної політики порушив перед Українською державою низку фундаментальних проблем – світоглядних, політичних, юридичних, міжнародних. Відповідь на них вимагала формування такої внутрішньої і зовнішньої політики, яка могла б виконати завдання переосмислити проблематику українсько-єврейських відносин – складової національної безпеки держави.

У збірнику окреслено політико-правовий процес становлення та розвитку етнонаціональної політики, українсько-єврейського рівноправного міждержавного співробітництва. Приміром, від вшанування пам'яті жертв Бабиного Яру 29 вересня 1991 року (вперше на державному рівні) – до проведення парламентських слухань з аналогічного питання 27 вересня 2016 року, від перших державних візитів Л. Кравчука та Ш. Вайса 1993 року – до офіційного візиту В. Гройсмана 2017 року (ч. 4, с. 14-20, 73-79, 598, 659).

Водночас у збірнику простежено, що реалізація державної гуманітарної політики з метою спростувати недостовірну інформацію про колективну вину учасників боротьби за незалежність України у XX столітті в антисемітизмі та єврейської національної меншості в більшовизмі була непослідовною. Політичний вплив КПУ, проросійських об'єднань громадян і засобів масової інформації, антисемітські дії і заяви політизували дискусію між українською та єврейською спільнотами. Повернення до радянського тлумачення історії українського державотворення, у тому числі про обставини єврейських погромів 1919-1920 років, вбивства С. Петлюри, необ'єктивні оцінки із застосуванням псевдоюридичних аргументів інших знакових імен українського політикуму, більшість з яких стали жертвами радянської спецслужби – Є. Коновальця, Я. Стецька, Р. Шухевича, Л. Ребета, С. Бандери, теж не сприяли українсько-єврейському діалогу.

Зважаючи на це, додаткова систематизація тексту в підрозділі «Післямова: мовою документів і матеріалів. 1917-2017 роки» є чималим достоїнством збірника (ч. 4, с. 668). Він, узагальнюючи, виражає думку читача про причинно-наслідковий зв'язок, який призвів до конфліктних і суперечливих українсько-єврейських взаємин: військова окупація РРФСР території УНР у 1918-1921 роках, встановлення комуністичного та нацистського тоталітарних режимів на території УСРР-УРСР, політичні репресії, маніпулятивна пропаганда про дружбу народів і пролетарський інтернаціоналізм, антисемітська політична практика, фальсифікація історичного минулого.

Викладене вище дозволяє завершити рецензію наступним висновком. Змістовне наповнення книги переконує, що українсько-єврейські взаємини вибудовувалися у загальному руслі тенденцій XX століття, які визначалися прагненням кожної нації мати незалежну державу. Спрямованість документів і матеріалів на історичну перспективу висуває на передній план завдання системного підходу до поступового осмислення трагізму історичного шляху, пройденого українцями та євреями у XX столітті.

Вивчення соціально-політичних процесів не повинно бути ототожнено з національністю громадян, які брали у них участь, історичне невігластво та радикальна риторика мають поступитися активній освітянській та інформаційній політиці, спільним українсько-єврейським дослідженням, а прояви дискримінації за етнічною ознакою – притягненням до дієвої юридичної відповідальності.

Наголосимо й на тому, що актуальність та значення збірника посилено міжнародним чинником. Документи та матеріали слугуватимуть підґрунтям для зміцнення авторитету України у світі. Реалізуючи зовнішньополітичний курс на євроатлантичну інтеграцію – визначальний фактор забезпечення національної безпеки за умов збройної агресії Російської Федерації, Україна продовжує взаємовигідне співробітництво з Державою Ізраїль, утверджує модель української політичної нації, в якій національна гідність українців і євреїв буде відповідати європейським стандартам демократії.

Зрозуміло, що при реалізації масштабного видавничого проекту різні аспекти українсько-єврейських взаємин залишилися поза увагою упорядників. Попри це, є всі підстави стверджувати, що науково-просвітницьке видання, підготовлене доктором юридичних наук, професором Л. Рябошапком, доктором юридичних наук, професором, членом-кореспондентом Національної академії правових наук України О. Ярмишем, кандидатом історичних наук, доцентом В. Яремчуком, кандидатом історичних наук О. Кучеруком, заслуговує позитивної оцінки.

Книга сприятиме реалізації державної політики відновлення національної пам'яті Українського народу, яку треба поєднувати з сучасними демократичними, економічними та культурними трансформаціями в Українській державі. Безперечно, книга, яка вже отримала позитивну оцінку в ході фахових обговорень, має бути перевидана достатнім накладом, щоб стати доступною широкому колу читачів.

Завідувач кафедри теорії та історії держави і права
Східноєвропейського національного університету
імені Лесі Українки, доктор юридичних наук,
професор, заслужений діяч науки і техніки України
М. М. Яцишин